

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 631.445.4:17.02.21

DOI: <https://doi.org/10.25128/2519-4577.22.2.3>

Степан ПОЗНЯК, Наталя ГАВРИШ, Галина ІВАНЮК, Ярослав ВІТВИЦЬКИЙ

ЕСТЕТИЧНА ЦІННІСТЬ ҐРУНТІВ

У статті висвітлено проблему взаємодії суспільства і природи (зокрема ґрунтів) крізь призму естетичності світосприйняття як найвищого вияву ціннісного усвідомлення об'єктивної дійсності. Представлені результати дослідження засвідчують, що естетичність мислення та уявлення ролі ґрунтів у житті суспільства було і залишається важливим елементом пізнання та розвитку концепції краси не тільки у літературних, але й у наукових колах.

Ключові слова: ґрунти, естетична цінність, феномен природи, ідеал ґрунту.

Постановка науково-практичної проблеми. Природа, як цінність входить в систему соціальних відносин і це відображає специфіку суспільної життєдіяльності суспільства. Цінність природи для людини означає корисність, моральність і красу. Духовний бік зв'язків між індивідуумом і природним середовищем набуває особливого значення, яке найповніше розкривається в естетичних аспектах у всіх сферах життєдіяльності людини – виробничій, науковій, рекреаційній та творчій.

Естетика (від грецького *aisthētikos* – відчуття, почуття, чуттєвість) – філософська наука, що визначає сферу естетичного і специфічного прояву ціннісного відношення між людиною і світом та галузь художньої діяльності людей. Дослідники проблеми естетичної організації навколишнього середовища звертають увагу на те, що сьогодні діяльність у цій галузі характеризується переходом від випадкових задач художнього оформлення окремих природних об'єктів до вирішення проблеми естетичного оформлення ландшафтів, які зазнають виробничої діяльності людини, особливо сільськогосподарської.

Актуальність і новизна дослідження. Розглядаючи природу як джерело позитивних емоцій К. І. Тімірязев діалектично пов'язував їх з тривалим і складним процесом розвитку життя, а також зі ступенем і глибиною пізнання природи людством [17]. З цим відчуттям пов'язана постійна зацікавленість вчених того часу до пейзажу як естетично цінної форми сприйняття довкілля, що зумовлює позитивні емоції і стимулює науковий пошук. Однак, не лише пейзаж або ландшафт слугують об'єктом, який сприймається рефлексивною свідомістю дослідника естетично, а й природний предмет дослідження як цілісний за всіма протиріччями діалектичного становлення та розвитку. Засновник агрохімії О. Г. Дояренко вбачав красу природи в її цілісності, в діалектиці живої і неживої матерії. Розвиваючи вчення про

процеси ґрунтоутворення, він включив у сферу своїх досліджень поруч з природними чинниками соціально-сільськогосподарську діяльність людини. У вічному русі живої природи він вбачав красу. Його ідеї про необхідність штучного відтворення з першоприроди естетично цінних об'єктів випередили свій час і знаходять впровадження в практику культурного перетворення довкілля [7]. Не менш важливим є висвітлення прикладних аспектів, які передбачають обґрунтування ідеї збереження естетичної цінності природи, та ґрунтів в тому числі, як необхідного чинника життєдіяльності людини.

Естетична цінність природи не обмежується духовною сферою життєдіяльності людини. Вона значною мірою впливає на матеріальні процеси, тому збереження і подальше відновлення природного середовища може бути лише продуктом цілеспрямованої науково організованої діяльності суспільства. Важливо розробити принципи організації та використання природних ресурсів з урахуванням естетичних вимог. За такого підходу, багато що залежить від характеру рівня і форми естетичного ставлення людини до природи, а особливо ґрунту.

Практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що дозволяє з'ясувати роль естетичного сприйняття образу ґрунту людиною для визначення його цінності та налагодження гармонійних взаємозв'язків у повсякденному житті.

У роботі використано методи аналізу та синтезу, порівняльно-історичний аналіз літературних джерел, матеріали поетичних і художніх творів, праці мислителів Древнього Риму і Греції, праці українських та зарубіжних ґрунтознавців.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Естетичні судження є своєрідною складовою частиною наукового теоретизування. Деякі вчені зазначають, що краса наукових

теорій є рушійною силою наукових досліджень, а ключова мета науки – знайти красу в природі. В той же час проблемі естетики ґрунту у наукових колах приділено невивиправдано мало уваги.

Інтерпретація наукових досліджень крізь призму естетичності та своєрідне захоплення природньою силою чорноземів, як найбільшого багатства людства, наводяться у публікаціях А. І. Крупенікова [9, 10, 11]. На етапі становлення ґрунтознавчої науки чимало дослідників покладаючись на візуальне сприйняття морфологічних особливостей ґрунтового покриву звертались до естетичності образу. Зокрема це спостерігається у працях Н. Д. Борисяка, І. Ф. Леваковського, Г. Г. Махова [2, 12]. Чимало інформації, яка б висвітлювала ціннісне ставлення та особливості сприйняття у системі взаємодії «людина – ґрунт» можна віднайти в історичних описах Геродота, Колумелли, Гебенштрейта [5, 8, 4]. В умовах сьогодення історична роль ґрунту у цивілізаційному розвитку суспільства розглядається у публікаціях С. П. Позняка та Н. С. Гавриш [23, 16].

Виклад основного матеріалу. Ґрунти є однією з найважливіших естетичних цінностей серед об'єктів природи. Чорноземні ґрунти – невід'ємна складова частина степового ландшафту. Вони як і інші географічні тіла мають своє розташування, тобто конкретне природне середовище, де вони функціонують і формують чорноземний простір Землі як середовище існування. Чорноземний простір – це складна структура чорноземного покриву, сформована внаслідок взаємодії і функціонування чинників ґрунтоутворення. У чорноземному просторі відбувається постійний енергообмін і колообіг речовин та інформації завдяки елементарним ґрунтовим процесам, що визначає формування властивостей, їхнє функціонування в біосфері, естетичну цінність. Чорнозем витвір всієї степової сили і одночасно її джерело. Він сприймається в просторі як щось ціле, де все злилося воедино. На величезній території свого поширення чорнозем завжди має визначену потужність, яка не перевищує 152 см. Він однаково залягає як на вододілах, так і на їх схилах, як на місцях високих (абсолютно), так і низьких. В профілі чорнозему досить важко провести границю між ґрунтом і підґрунтям, так як чорноземний шар закінчується не горизонтально, а являє надзвичайно неправильну лінію в окресленні нижньої її поверхні.

Відомості про географію чорноземів зустрічаються в працях Геродота (близько 485–425 рр. до н.е.). Про Скіфію він повідомляє, що вона «являє рівнину з товстим шаром

ґрунту...багату травою і добре зрошувану». За другою версією перекладу «з глибоким чорноземом» [5].

Чорноземи були прекрасною колискою духмяних степових трав: ковили, типчаків, костриці, тонконогів й багато інших. М. В. Гоголь лише трохи перебільшував, коли писав в «Тарасі Бульбі», що чорноземний степ в часи запорожців приховував коня разом з вершником.

На південь від тайгової зони і смуги листяних лісів майже повсюдно безкрайній чорноземний степ. Раніше тут було багато цілини і ковилові простори наче море хвилювались на десятки і сотні верст. Господарювали тут байбаки та ховрахи, бродили стада дудаків, а з під ніг коня рідкісного вершника через кожних десять кроків спурхував стрепет – найбільший степовий птах, уособлення степової волі.

Чорноземні ґрунти утворюють суцільні смуги або зони на Євразійському і Північно-американському континентах. Великі масиви чорноземних ґрунтів є і в Південній Америці на території Аргентини й Уругваю, а також в Австралії. На Євразійському континенті зона чорноземів простягається на понад 10 тис. км – від краю Воєводина (Сербія) до озера Ханка (Китай). Протяжність цієї зони з півночі на південь сягає 500-550 км [10].

В цілинному стані чорноземи збереглися в заповідних територіях України, Росії, Північного Казахстану, Молдови, Румунії, Угорщини та інших країн. Вони приурочені до рівнин і пологих вододільних і слабо нахилених поверхонь межиріч і високих надзаплавних терас. Сформовані здебільшого на лесах і лесоподібних суглинках, які плащоподібно вкривають форми рельєфу. Серед чорноземних просторів, зокрема в Україні, зустрічаються на курганах споруди скіфських кам'яних баб, які являють собою особливу естетичну зацікавленість та історичну цінність.

Орні чорноземи мають свою агрогенну естетичну цінність, що чітко проявляється в їх загальному вигляді, в габітусі, анатомії, хімії і фізіології чорнозему. Як писав проф. І. А. Крупеніков «...Ви йдете по великому чорноземному полі, на якому досягає пшениця. Красиво, величаво! А коли поле засіяне соняшником і ви потрапили сюди у час цвітіння, то очей не відведеш: кожна рослина ніби повторює собою сонце. А чи доводилося вам рано навесні йти розораним полем і вдихати аромат пробудженої землі? Він ні з чим не порівнюваний! (Він незрівнянний!)» [10].

Чорноземи є основним фондом отриман-

ня рослинницької продукції. Однак їх природна міць почала втрачатися з моменту розорювання, коли плуг землероба перевернув верхню частину гумусового горизонту. Перші, відчутні за своїми екологічними і економічними наслідками прояви деградації носили фізичний і гідрологічний характер, випереджаючи дегуміфікацію і втрату елементів живлення [11].

Розорювання і внесення добрив стосується тільки верхніх гумусових горизонтів, проте зрошення і пов'язане з ним водонадходження охоплює значну товщу ґрунто-підґрунтя і вже за цим наслідки зрошення можуть бути більш сильними, ніж розорювання і внесення добрив.

В результаті зрошення в ґрунтово-підґрунтовій товщі відбуваються не тільки ґрунтові, але й ландшафтно-геохімічні процеси, інтегральним показником яких буде і ландшафт, і ґрунт, адекватні новим умовам зволоження. Зрошення чорноземів слабомінералізованими водами несприятливого хімічного складу (Дунай-Дністровська зрошувальна система, зрошення опрісненими водами озера Сасик) спричинило розвиток несприятливих елементарних ґрунтоутворних процесів, під впливом яких відбулися суттєві зміни морфології (кіркоутворення, утворення білесої кірки, яка складається з піщано-пилуватих зерен первинних мінералів і чорної глянцевої кірки мікропонижень, збагаченої гумусово-глинистою плазмою в межах верхнього 2-х сантиметрового шару, зміна орієнтації пор, розвиток вторинного осолонцювання з утворенням у верхній частині орного горизонту глибистого, сильно ущільненого і твердого в сухому стані і в'язкого, липкого у вологому стані горизонту. Внаслідок розвитку несприятливих процесів в результаті зрошення такими водами чорноземи втрачають свою естетичну цінність [15, 19].

В генетичному взаємозв'язку зі способами походження чорнозему клімат, рослинність, характер материнських порід відіграють головну роль в питаннях товщини ґрунтів. Багаточисельні дані товщини чорноземів різних авторів, не дивлячись на різнохарактерність, показують для чорнозему одну і ту ж цифру (71-81 см). Однак середня товщина чорноземів прийнята 66 см. Власне тому товщину різного роду рослинно-наземних ґрунтів Росії приймають за середню нормальну. Товщина ґрунту і кількість органічних речовин в них можуть бути пропорційні віку ґрунтів тільки до їх відомої межі. Найбільша товщина українського типового чорнозему сягає 220 см (Старокостянтинівський район, Хмельницької області).

Чорнозем має особливий габітус (зовніш-

ній вигляд, конституцію, поставу), найдосконаліший у світі ґрунтів. Поверхня чорнозему – це ще не є габітус, вона має не тільки протяжність, але і об'єм. Для його сприйняття необхідно закласти до глибини півтора-два метри яму, шурф, розріз, щоби стінка була прямовисною, вертикальною, добре зачищеною, «відпрепарованою». Тоді ми побачимо «поставу» чорнозему або його «профіль». Метод «ями» для оцінки властивостей ґрунту ще довго буде важливим і популярним. Ще в першому столітті до нашої ери в поемі «Георгіки» (36 – 29 рр. до н.е.) Вергілій рахував, що ґрунт «тяжість вагою своєю безумовно сама виявить, або ж легкість» [2].

Зачатки думки про вертикальність профілю ґрунту міститься в «Флоринівій економії», виданій на латинській мові [21]. В цей час, коли міркували про ґрунт по «Вергілійській ямі» автор пропонує поглянути на будову ґрунту: «Верхня земля під літерою *A* є найбільш чорна і найкраща... За нею слідує біла земля, під літерою *B*, яка третю частину товщини перед першою має. Третій шар... під буквою *C* буває твердий і потужний, а інколи найбільш дрібний; літерою *D* позначається пісок, а коли глина, то вона літерою *E* означена..., буває інколи кам'яний шар під літерою *F*. На кінець слідує підшвений камінь» [21]. Перед нами деяка подібність будови підзолистого ґрунту.

Цікавим є факт, що в Даурії поблизу Амура лежать «степові орні, добрі хліборобські землі, чорністю землі в людський пояс». Визначення товщини ґрунту за його «чорністю» і те як вона вимірювалася («в людський пояс») приводиться в безіменному рукописі XVII ст. «Сказання про велику ріку Амур» [18].

Професор Н. Д. Борисяк, задовго до виходу в світ праці В. В. Докучаєва писав, що чорнозем являється бурувато-чорним від змочування змінюється на агатово-чорний. Розпушуючись зверху покриваючою його рослинністю, в нижніх частинах свого шару робиться доволі в'язким. Припіднятий, при висиханні, він розпадається то на більші, то на менші куски і крупинки, причому колір його становиться помітно буруватим. Під дією сильних сонячних променів на великих площах, в чорноземі утворюються значні поздовжні тріщини і він виразно ділиться між ними на п'ятисторонні стовбчасті окремісті. Під дією морозів також утворюються поздовжні тріщини, помітно губиться чорний колір і робиться сіруватим. При розгляді в мікроскопі, в ньому помічені дрібні неорганічні частинки і пластівцеподібні органічні сполуки темно-бурого кольору. При механічному розтиранні із нього виділяється

дрібний пісок і ніжній бурий пил, який слабо прилипає до пальців. Таким чином, можна сказати, що чорнозем складається з надзвичайно подрібнених піщано-глинистих частинок, тісно змішаних з чорними пластівцеподібними перегнійними чорними речовинами [2].

Засновник українського ґрунтознавства Г. Г. Махів у своїх дослідженнях акцентував увагу на складній та прихованій будові ґрунтової товщі, зазначаючи що: «Загальний вигляд ґрунту (*habitus*) складається з чергування поземів та переходу їх до незмінної ґрунтоутворюючої породи. Побудова профілю настільки характерна для різних ґрунтових типів, що ґрунтознавцеві досить глянути на стінку ями, щоб визначити, з яким типом ґрунту він має справу. Так, для профілю чорноземлі характерний дуже повільний перехід одного позему на другий і навіть гумусових поземів на підґрунтя» [12, с. 228].

Побачити профіль чорнозему не обов'язково закладаючи розріз. Чорноземи добре представлені в музеях – краєзнавчих і спеціально ґрунтових. Професор Р. В. Ріположенський розробив спосіб класти в особливі ящики моноліти ґрунтів, не порушуючи їх потужності і природної будови. Зараз цей метод удосконалений: ґрунт насичують нейтральним клеєм, який не впливає на колір, міцно його закріплює. Завдяки цьому ящик з монолітом встановлюється вертикально, де проглядаються всі тонкощі анатомії або морфології.

Прекрасні колекції чорноземних монолітів можна побачити в Центральному музеї ґрунтознавства (м. Санкт-Петербург), в краєзнавчому музеї (м. Полтава), на географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка, в музеях зарубіжних країн, в Міжнародному музеї ґрунтових еталонів і стандартів (Гаага, Нідерланди).

Чорноземи експонувались на багатьох виставках. Зразок чорнозему типового з Добровеличківського району Кіровоградської області знаходиться в лабораторії земельних ресурсів Європи як «еталон чорнозему».

Важливе значення в естетичному пізнанні природи має забарвлення (колір), особливо в поєднанні з лінією, що надає особливої виразності, естетичної цінності. Впродовж історичного розвитку людської цивілізації колір слугував ключовою ознакою для пізнання реального світу.

Чорний колір був першим кольором і найбільш поширеним у Всесвіті. Чорний колір відображений у таких географічних назвах як Чорне море, Чорний ліс, Каракуми (чорний пісок), Кара-Богаз-Гол (озеро чорної протоки),

річка Чорна Тиса та інші.

Чорноту люди асоціювали з чимось неприємним, а світле – щось хороше. Латинською мовою є два слова, які мають значення кольору – «*ater*» і «*nager*», які мають шлейф неприємних значень: брудний, сумний, ворожий, підступний, згубний, смертоносний [24]. Навіть сьогодні велика кількість неприємних виразів використовується із чорним кольором наприклад: «запастися на чорний день», «чорна слуга», «чорний список», «чорний ринок», «чорний шлях» (татарський) на Поділлі.

Позитивне сприйняття чорного кольору закріпив майбутній Папа Інокентій III. У 1193 році він написав книгу, в якій описав релігійне значення кольорів: «Білий – символ чистоти, який варто одягати на свята, присвячені Христу. Червоний, який нагадує кров, пролиту Христом, потрібно вдягати на свята присвячені апостолам і мученикам. А чорний – в період очікування і покаяння, а також на месах покійним». Чорний офіційно стає кольором християнської літургії [24].

У XV столітті починається нова сторінка історії чорного. Йоган Гутенберг винайшов верстат у 1455 році і надрукував першу Біблію. Світ став набагато більше чорно-білим, адже верстат не міг відтворити кольорові книги. До цього тексти перерисовані монахами, були кольоровими. Надруковані книги разом із винайденою гравюрою мали масові тиражі, що перетворює світ на чорно-білий.

Світ став ще більш чорно-білим із винаходом фотографії, пізніше кіно. При цьому досить швидко виникла можливість створювати і кольорове кіно, від якого відмовлялися, бо чорно-біле сприймалося гарнішим, звичайнішим, етичнішим.

Чорний колір вважається не тільки найбільш темним і похмурим, але і класичним. Що в одязі, що в природі він вважається кольором нейтральним. Два найважливіші об'єкти мистецтва XX століття також відображені ахроматичними кольорами це «Фонтан» Дюшана і «Чорний квадрат» Малевича. Чорний колір сприймається людьми як колір тепла, так як чорний вбирає в себе інші кольори і палітру, тому в зимовий час він буде зігрівати краще будь-якого іншого [14].

Для ґрунтознавства є важливим пізнання значення кольорової гами ґрунтів. Значний внесок у початкове становлення науки про ґрунти вніс малоазійський грек Геродот з Галікарнаса (близько 485 – 425 рр. до н.е.). В головному його творі «Історія в дев'яти книгах» містяться відомості про ґрунти [10]. Підкреслюючи природу своєрідної долини Нілу Геродот пише:

«египетський ґрунт – чорний, пухкий, власне тому, що він складається з мулу перенесеного Нілом із Ефіопії». Чорним, або в кожному разі, темним ґрунт долини Нілу здавався лише в порівнянні з ґрунтами перелічених країн і самої Греції. Правда, місцева назва Єгипту «Кемет» означає чорний. Тим більше повинні були вразити Геродота чорноземи Скіфії, з землями якої він познайомився в низів Тіраса (Дністра), Гіпаніса (Південний Буг) і Борисфену (Дніпро). Він перший досить широко застосував кольоровий принцип до найменування ґрунтів.

Представник античної агрономії Луцій Юній Модерат Колумелла (1 ст. н.е.) в трактаті «Про сільське господарство» (*De re cultura*) створив логічну класифікацію ґрунтів, яку легко запам'ятати. Серед значного різноманіття автор звертає увагу на високу родючість саме «чорних ґрунтів» [8].

На початку XVI ст. за наказом імператора Китаю, було створено перший узагальнений макет ґрунтового покриву, де колір був визначальною ознакою природного різноманіття та просторової ідентифікації регіонів держави [23].

В Індії в XVI ст. застосовували колірну класифікацію ґрунтів. В документі XVI ст. зазначено, що в нагороду деякому власнику відводились «один чавар червоної землі і один чавар чорнозему» [1].

В IX-XI ст. в Нижньодунайській і Фракійській низовинах Візантії з їх родючими чорноземами і смолніцями рахували, що чорнозем дуже чудовий тому, що він не боїться ні дощу ні засухи. Для позначення родючого ґрунту часто застосовували епітет Колумелли «тучний». В 1765 році Гірш ґрунти Німеччини розділив на види за колірною ознакою на чорні, сірі та червоні.

Першу згадку про темні ґрунти України знаходимо в «Слові про родючість землі» професора ботаніки і натуральної історії І. Х. Гебенштрейта, який чітко вказав, що «...земля чорна природна, утворена із згнивших частин тварин і рослин». Хоча слово «чорнозем» Гебенштрейт і не вживає, «земля чорна йому ідентична» [4].

Якісно новий підхід в інтерпретації земельних ресурсів зароджується із впровадженням земельних реформ та систем оподаткування. Облік врожайності та класифікація земельних ділянок, сприяли удосконаленню системи опису ґрунтів у яких звертається увага на колір, структуру орного горизонту, особливості обробітку та візуальний аналіз родючості ґрунтів. Здебільшого кольорові стереотипи ґру-

нтів визначались системою основних кольорів та природними особливостями забарвлення покриву. У різних регіонах виділялись унікальні назви ґрунтів за кольором, зокрема з чорним пов'язані – *chernozem*, *chernogruaz* (Russia, Ukraine, Belorussia), *czarneziemie* (Poland), *chernazemya* (Bulgaria), *negro* (Romanian), *cernava* (Czech Republic) [21].

Колір ґрунту становить певну естетичну цінність, відзначається мінливістю. У природному стані забарвлення ґрунтів залежить насамперед від вологості та напряму освітлення. Колірне враження значною мірою залежить і від будови ґрунту і від «сусідства» з ним порізного забарвлених тіл. Одне враження складається, коли дивишся на ґрунт у свіжому розрізі, інше – коли ґрунт дрібно оброблений чи закоткований; одне, коли ґрунт підстеляють у розрізі крейда і вапняк, інше – коли червонобурі глини і суглинки, і ще інше – коли там залягають білі або світло-жовті піски. Звідси зрозуміло, що при порівнянні ґрунтів за забарвленням необхідно приводити їх (ґрунти) в приблизно однаковий фізичний стан: висушувати за кімнатної температури і подрібнювати. Окрім цього, важливими є мінеральні складники ґрунту (ґрунт піщаний, глинистий чи вапняковий), а також відносний вміст різних гранулометричних фракцій. Необхідно звернути увагу на спосіб утворення ґрунтів і забарвлення материнської породи, на якій утворився досліджуваний ґрунт.

З естетичного погляду чорнозем за кольором є просто красивим ґрунтом, він має незрівняне забарвлення в цілинному стані, переливається та блищить на гранях структурних окремостей. Як вважав професор І. А. Крупніков, забарвлення чорнозему можна порівняти з чорним оксамитом, він є таким же м'яким і пухким [9].

Чорнозем – живий організм. Поруч з кореневими системами, які в ковилових цілинних степах сягають глибини 120 – 140 см, активно діють хребетні та безхребетні організми, які переробляють рослинні залишки і зумовлюють утворення біогенних викидів і копрогенної структури. Чорноземи називають чудом біосфери, дивовижним її витвором. В чорноземі утворюються унікальні, специфічні витвори природної і антропогенної генези як на його поверхні (відбитки слідів людини, тварин, лежанки, стежини, польові дороги, проходи транспорту і сільськогосподарської техніки), утворення кірки, тріщин тощо, так в його профілі (відбитки коренів і листя рослин (дендрити), плужна підшва, новоутворення хімічної природи (карбонати, кристали солей,

гіпс, оксиди заліза і марганцю тощо).

У чорноземі безупинно відбуваються різні перетворення речовини: волога рухається по великих пустотах вниз, по тонких капілярах підіймається вгору, утворений при розкладання органічної речовини вуглекислий газ виділяється в атмосферу, корені рослин вбирають розчинні сполуки елементів живлення. Сукупність цих і багатьох інших процесів разом з діяльністю ґрунтових організмів обумовлює так звану фізіологію чорнозему. Так в 1 г чорнозему міститься приблизно 3,5 млн особин живих організмів. Широко відома роль дощових черв'яків. Безпосередньо з ґрунтом пов'язані і деякі ссавці, комахоїдні і гризуни. Особливо значний вплив різних тварин на формування специфічного зоогенного мікрорельєфу, з яким пов'язана строкатість ґрунтового покриву, розвиток спорадично-плямистих елементарних ґрунтових ареалів і комплексів. Ця ритміка життя чорнозему зумовлює внутрішню естетичну цінність.

Виходячи з ролі й значення чорнозему в природі та суспільному житті, його естетичну цінність людство високо оцінює цей природний феномен. Чорноземові присвячені наукові праці, споруджено пам'ятники, випущено поштові марки, ювілейні медалі, календарі [20].

Проник чорнозем і в художню літературу. Поетичні рядки присвятив чорноземові письменник Г. М. Троепольський в романі «Чорнозем». Він пише: «І земляця тут. Пахне чорноземом. В полі було багато сонця. І чим яскравіше воно світило, тим сильніше переливалися відблиски на гребенях борід. Чорнозем піднімався в мареві, то знову опускався, тремтів у весняному неспокої. Чорнозем дихав!» [20].

Український поет П. Г. Тичина у 1919 році писав:

Чорнозем підвівся і дивиться в вічі,
І кривить обличчя в кривавий свій сміх.
Поете, любити свій край не є злочин.
Коли це для всіх!

Видатна поетеса Ліна Костенко у вірші «Хутір вишневий» писала:

Там, за порогами, в степах,
де землі щедрі і розлогі,
сидять лелеки на стовпах
і ріллі дихають вологі,
там що не впало – проросло,
шляхи – як рокіт на бандурі,
там як зривались чорні бурі –
чорнозем тоннами несло.

Відомий географ-ландшафтознавець, член спілки письменників України Володимир Пашенко у 2010 році видав збірку віршів та поем «Земні принади», в які присвятив вірш

приазовському чорнозему [13]:

Згадався приазовський чорнозем:
Тугий, зернисто-пружний і пахучий,
Густий і теплий барвою, родючий –
Проміння сонця зійде з борозен.

У романі Олеса Гончара «Прапорonoсці» висловлено тривогу за долю українського чорнозему: «Чорнозем грузять: Вже і чорнозем для них полоненим став! Так, до цих пір хапали і відправляли людей в ненависний рейх, а цього літа узялися згрібати і чорнозем з полів» [6].

У збірці професора С. Позняка «Ґрунти і життя» один з перших віршів присвячено чорноземові [16]:

Розквітай, наш Чорноземе,
Наша міць і сила,
Щоб тебе ніколи в світі
Люди не змінили.

Патріарх ґрунтознавчої науки професор І. А. Крупеніков у праці «Природа всегда права» писав: «Чорнозем – це прекрасний феномен, національне надбання з ряду унікальних, подібних до Байкалу, Каспію, Камчатки з її вулканічними гейзерами. Тільки чорнозем при цьому просторово неозорий і економічно незмірний» [9].

Чорнозем за своїм родоводом – злаковий ґрунт, є світовим надбанням, основою життя на Землі, неповторне чудо природи, такий красивий серед ґрунтів планети.

Чорнозем – це своєрідний універсальний бренд, символ і предмет гордошів держави.

Чорнозем, будучи феноменом природи, ідеалом ґрунт, екологічною досконалістю та естетичною цінністю, а також годувальником і засобом праці, є сильним і водночас беззахисним. Збереження сили чорнозему – важливе завдання і обов'язок людства.

Виходячи з соціально-екологічної ролі чорнозему в суспільстві необхідно в проекті Закону України «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості» розробити статтю щодо відповідальності за порушення естетичної цінності ґрунтів, зокрема чорнозему, власників землі та землекористувачів.

Висновки та перспективи використання результатів дослідження. Аналіз наукових праць та естетичних знань про ґрунти відкрили нові засоби розуміння, інтерпретації і ціннісного ставлення до одного із найважливіших ресурсів планети. У широкому сенсі культурна спадщина та особлива ідентичність, закладені в ґрунті, становлять вагомий набір естетичних цінностей, за допомогою яких досліджують і оцінюють ґрунти.

До останнього часу встановлення теоретичних підходів естетики до природного

середовища знаходження людини, спонтанно визначивши їх характер і направленість, знаходилося в дослідженнях об'єктивних основ естетичного і виявлення його тонологічної природи. Аналіз прикладних аспектів збереження естетичної цінності ґрунтів показав, що ґрунти і в тому числі чорноземи становлять для

людини корисність, моральність і красу. Естетична цінність ґрунтів, її характер у зв'язку з розвитком наукових досягнень є важливим чинником життєдіяльності людства, так як вона є однією з найбільш відомих форм суспільної свідомості.

Література:

1. Антонова К. А. Очерки общественных отношений и политического строя Монгольской Индии. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1952. 283 с.
2. Борисяк Н. О чернозёме. Харьков: Университетская типография, 1852. 74 с.
3. Вергилий Буколики. Георгики. Энеида / пер. с лат. С. Шервинского. Москва: Художественная литература, 1971. 417 с.
4. Гебенштрейт И. Х. Слово о плодородии земли, каким образом оно земледельцы размножать должны. Санкт-Петербург: Императорская Академия наук, 1756. 32 с.
5. Геродот История в девяти книгах / пер. Г. А. Стравинского. Ленинград, 1972. 600 с.
6. Гончар О. Прапороносці. Київ: Художня література, 1959. 462 с.
7. Дояренко А. Г. Занимательная агрономия. Москва: Государственное издательство сельскохозяйственной литературы, 1956. 181 с.
8. Катон, Варрон, Колумелла, Плиний. О сельском хозяйстве / Под ред. и с ввводной статьей проф. М. И. Бурского. Москва: Александрия, 1937. 302 с.
9. Крупенников И. А. Природа всегда права. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1989. 128 с.
10. Крупенников И. А. Чернозем – наше богатство. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1978. 106 с.
11. Крупенников И. А. Черноземы. Возникновение, совершенство, трагедия деградации, пути охраны и возрождения. Кишинев: Pontos, 2008. 285 с.
12. Махов Г. Г. Ґрунти України. Харків: Радянський селянин, 1930. 330 с.
13. Пашченко В. М. Земні принади. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2010. 184 с.
14. Печенюк Т. Кольоровознавство. Львів: Грані-Т, 2008. 191 с.
15. Позняк С. П. Орошаемые черноземы юга-запада Украины. Львов, 1997. 240 с.
16. Позняк С. П. Ґрунти і життя. Львів, 2019. 60 с.
17. Тимеязев К. А. Избранные сочинения. Москва: Издательство сельскохозяйственной литературы, 1949. Т. VI. 475 с.
18. Титов А. А. Сибирь в XVII веке: сборник старинных русских статей о Сибири и прилежащих к ней землях. Москва: Тип. Л. и А. Снегиревых, 1890. 216 с.
19. Тортик Н. И. Почвенно-генетические исследования орошения черноземов южных Заднепровья Украины слабоминерализованными водами: автореф. дис. ... канд. геогр. наук. Москва, 1992. 26 с.
20. Троепольский Г. Н. Чернозем. Воронеж, 1985. 253 с.
21. Флоринова Экономика / пер. с нем. С. Волчковым. Санктпетербург, 1794. 291 с.
22. Krasilnikov P. A handbook of soil terminology, correlation and classification. London: Earthscan, 2009. 440 p.
23. Poznyak S. P., Gavrush N. S. Soil in the memory of word national. Polis journal of Soil Science. 2019. 52. P. 13-22.
24. Trehub O. Complete history of colors. URL: <https://platforma/topics/knowledge/najyaskravishyj-tekst-v-istoriyi-oleksandrtregub-vse-shho-treba-znaty-pro-kolory/> (Last accessed: 03.02.2022).

References:

1. Antonova K. A. Ocherki obshchestvennykh otnoshenii i politicheskogo stroya Mongol'skoi Indii. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1952. 283 s.
2. Borisyak N. O chernozeme. Khar'kov: Universitetskaya tipografiya, 1852. 74 s.
3. Vergilii Bukoliki. Georgiki. Eneida / per. s lat. S. Shervinskogo. Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1971. 417 s.
4. Gebenshtreit I. Kh. Slovo o plodorodii zemli, kakim obrazom onoe zemledel'tsy razmnzhat' dolzhny. Sankt-Peterburg: Imperatorskaya Akademiya nauk, 1756. 32 s.
5. Gerodot Istoriya v devyati knigakh / per. G. A. Stravinskogo. Leningrad, 1972. 600 s.
6. Honchar O. Praporonosti. Kyiv: Khudozhnya literatura, 1959. 462 s.
7. Doyarenko A. G. Zanimatel'naya agronomiya. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo sel'skokhozyaistvennoi literatury, 1956. 181 s.
8. Katon, Varron, Kolumella, Plinii. O sel'skom khozyaistve / Pod red. i s vvvodnoi stat'ei prof. M. I. Burskogo. Moskva: Aleksandriya, 1937. 302 s.
9. Krupenikov I. A. Priroda vseгда права. Kishinev: Kartya Moldovenyaske, 1989. 128 s.
10. Krupenikov I. A. Chernozem – nashe bogatstvo. Kishinev: Kartya Moldovenyaske, 1978. 106 s.
11. Krupenikov I. A. Chernozemy. Vozniknovenie, sovershenstvo, tragediya degradatsii, puti okhrany i vozrozhdeniya. Kishinev: Pontos, 2008. 285 s.
12. Makhov H. H. Grunty Ukrainy. Kharkiv: Radyans'kyi selyanyn, 1930. 330 c.
13. Pashchenko V. M. Zemni prynady. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 2010. 184 s.
14. Pechenyuk T. Kol'orovoznavstvo. L'viv: Hrani-T, 2008. 191 s.
15. Poznyak S. P. Oroschaemye chernozemy yuga-zapada Ukrainy. L'vov, 1997. 240 s.
16. Poznyak S. P. Grunty i zhyttya. L'viv, 2019. 60 s.
17. Timeryazev K. A. Izbrannye sochineniya. Moskva: Izdatel'stvo sel'skokhozyaistvennoi literatury, 1949. T. VI. 475 c.
18. Titov A. A. Sibir' v XVII veke: sbornik starinnykh russkikh statei o Sibiri i prilozhashchikh k nei zemlyakh. Moskva: Tip. L. i A. Snegirevykh, 1890. 216 s.
19. Tortik N. I. Pochvenno-geneticheskie issledovaniya orosheniya chernozemov yuzhnykh Zadnestrovyia Ukrainy slabomineralizovannymi vodami: avtoref. dis. ...kand. geogr. nauk. Moskva, 1992. 26 s.
20. Troepol'skii G. N. Chernozem. Voronezh, 1985. 253 s.

21. Florinova Ekonomiya / per. s nem. S. Volchkovym. Sanktpeterburg, 1794. 291 s.
22. Krasilnikov P. A handbook of soil terminology, correlation and classification. London: Earthscan, 2009. 440 p.
23. Poznyak S. P., Gavrush N. S. Soil in the memory of word national. Polis journal of Soil Science. 2019. 52. P. 13-22.
24. Trehub O. Complete history of colors. URL: <https://platfor.ma/topics/knowledge/najyaskravishyj-tekst-v-istoriyi-oleksandr-tregub-vse-shho-treba-znaty-pro-kolory/> (Last accessed: 03.02.2022).

Abstract:

Stepan POZNIAK, Natalia HAVRYSH, Halyna IVANYUK, Yaroslav VITVITSKYI. AESTHETIC VALUE OF SOILS

The article highlights the problem of interaction between society and nature (in particular, soils) through the prism of the aesthetics of world perception as the highest manifestation of valuable awareness of objective reality. The presented results of the research prove that the aesthetic thinking and perception of the role of soils in the life of society was and remains an important element of knowledge and development of the concept of beauty not only in literary, but also in scientific circles.

Soils are one of the most important aesthetic values among natural objects and are an integral part of the landscape. It has its own location, like other geographical bodies. Namely the specific natural environment in which it functions. It is important to distinguish between different manifestations of the quality when you consider the beauty of the agricultural landscape not as a general aesthetic category, but as a quality of the landscape. A human is not only physically dependent on his environment, but also emotionally. The quality of human life depends significantly on what aesthetic feelings the landscape evokes in a person, how pleasant it is to be in it, and how much a person likes the landscape. It must be noted that the aesthetic image of the soils is an integral aspect of the development of society with deep agricultural traditions.

The aesthetic value of soils is not limited to the spiritual sphere of human activity. It largely affects material processes. Therefore, the preservation and further restoration of the natural environment can only be a product of purposeful, scientifically organized activities of society. It is important to develop the principles of organization and use of natural resources taking into account aesthetic requirements. According to this approach a lot depends on the level and form of a human's aesthetic attitude towards nature, and especially the soils.

The analysis of applied aspects of preserving the aesthetic value of soils showed that soil fulfills the role of utility, morality and beauty for humans. The aesthetic value of soils is an important factor in the life of humanity in connection with the development of scientific achievements, as it is one of the most well-known forms of social consciousness. Nowadays, the aesthetic potential of soils is distinguished by an insufficient level of study, which to a certain extent does not allow a full assessment of human attitude to the soils and the evolution of value attitude in the process of historical and cultural changes.

The purpose of the study is to substantiate the aesthetic aspects of the interaction of society and nature, to reveal the problems of harmony of purposeful regulation of the processes of human-soil interaction. The work uses comparative and historical analysis of literary sources, materials of poetic and artistic works, works of thinkers of ancient Rome and Greece, works of Ukrainian and foreign soil scientists. For all the versatility and multifaceted research on the interaction of society and nature, related to the spiritual, aesthetic aspects of this issue, often go out of sight of the researcher, generating a certain homogeneity of conclusions. Substantiation of the idea of preserving the aesthetic integrity of nature as a necessary factor in human life, as well as the study of the most common patterns of industrial and creative activities of people to transform the natural world in modern conditions is important. Studies of the problem of aesthetic organization of the environment show that activities in this area are characterized by the transition from random tasks of aesthetic design of individual natural objects to solving problems of aesthetic design of landscapes affected by human production, especially agricultural. Soils are one of the most important aesthetic factors among natural objects, especially chernozems. They, like other geographical bodies, have their own location, form chernozem space, have a special habit (appearance, constitution, posture), color, structure, etc. Based on the role and importance of chernozem in nature and social life, its aesthetic value, humanity appreciates this natural phenomenon. The practical value of the obtained results is that it allows to clarify the role of aesthetic perception of the image of the soil by man to determine its value and to establish harmonious relationships in everyday life.

Key words: soils, aesthetic value, natural phenomenon, soil ideal.

Надійшла 14.09.2022 р.